Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid: een antropologisch perspectief

Kahmann, M.J.

Citation
Kahmann, M. J. (2014, June 16). *Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid: een antropologisch perspectief*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/25252

Version:	Corrected Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/25252

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

Leiden University Repository

The handle http://hdl.handle.net/1887/25252 holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Kahmann, Merel
Title: Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid : een antropologisch perspectief
Issue Date: 2014-04-16

3 Economische ontmoetings-plaatsen: geld, vakantie en investeringen

3 Economische ontmoetingsplaatsen: geld, vakantie en investeringen

Om onderzoek te doen naar de invloed van het beleid van de Marokkaanse overheid op Marokkaanse Nederlanders is het van belang te kijken naar waar Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid elkaar ontmoeten. In het voorgaande hoofdstuk stond de vraag centraal wat voor de Marokkaanse overheid wenselijke ontmoetingsplaatsen zijn. De mogelijke ontmoetingsplaatsen heb ik onderverdeeld in drie terreinen: de economische ontmoetingsplaatsen, de ontmoetingsplaatsen van nationaliteit en de religieuze ontmoetingsplaatsen. Dit hoofdstuk behandelt de economische ontmoetingen.

In het voorgaande hoofdstuk heb ik beschreven wat Marokkaanse Nederlanders van de Marokkaanse overheid kunnen verwachten op het economische terrein. Ik vat dit kort samen. Veel landen met burgers in het buitenland onderhouden banden uit economische motieven (Smith & Guarnizo, 1998). Ook de Marokkaanse overheid heeft economische belangen bij Marokkanen in het buitenland, veelal Europa. Deze economische belangen zijn geldovermakingen en inkomsten uit toerisme en investeringen in Marokko. Meerdere overheidsinstituten, waaronder Marokkaanse banken, het ministerie van Marokkanen in het Buitenland en Stichting Mohammed V, voeren deze beleidsdoelen uit.

Marokkaanse Nederlanders hebben ten aanzien van Marokko eveneens belangen en wensen op het economische terrein. Het financieel ondersteunen van familieleden vormde voor het merendeel van de Marokkaanse Nederlanders het motief om naar Nederland te migreren. Daarbij gaan Marokkaanse Nederlanders nog regelmatig terug naar Marokko en investeren zij in Marokko door het kopen van een huis of het opzetten van een project. Kortom, beide spelers hebben een actieve rol in de 'economische ontmoeting'.

Dit hoofdstuk heeft vier delen. In de eerste drie delen worden drie economische ontmoetingsplaatsen nader bekeken: geldovermakingen, toerisme en investeringen. Per ontmoetingsplaats beschrijf ik de activiteiten en de overwegingen van Marokkaanse Nederlanders. Dit geeft inzicht in waar en hoe Marokkaanse Nederlanders de Marokkaanse overheid ontmoeten. In het vierde deel van dit hoofdstuk beschrijf ik percepties, ervaringen en reacties van Marokkaanse Nederlanders ten aanzien van het beleid van de Marokkaanse overheid gericht op economische activi-

teiten van Marokkanen in het buitenland.

3.1 Ontmoetingsplaats: geldovermakingen

In het beleidsplan 1968-1972 van de Marokkaanse overheid spreekt zij de verwachting uit dat geldovermakingen door Marokkanen in het buitenland zullen afnemen naarmate Marokkanen langer in het buitenland verblijven. De Marokkaanse overheid baseert deze verwachting op de aanname dat geldovermakingen afhankelijk zijn van het aantal directe familieleden. In hoofdstuk twee bleek echter dat de geldovermakingen naar Marokko de afgelopen jaren juist gestaag toenemen. Hoewel na 2001 een grotere toename in het totaal aantal geldovermakingen naar Marokko zichtbaar is, stijgen de geldovermakingen van Marokkaanse Nederlanders minder drastisch.

In de eerstvolgende paragraaf beschrijf ik welke factoren de geldovermakingen van respondenten beïnvloeden. Zijn directe familieleden noodzakelijk voor het overmaken van geld? Zijn er nog andere motieven om geld naar Marokko over te maken? Antwoorden op deze vragen geven inzicht in de ontwikkeling van de geldovermakingen en in hoeverre respondenten zich in hun handelen laten beïnvloeden door de belangen, instrumenten en activiteiten van de Marokkaanse overheid.

Tijdens mijn onderzoek blijkt al snel dat het overmaken van geld geen eenvoudig onderwerp van studie is. Onderzoekers gebruiken vaak niet dezelfde cijfers en definities. Daarbij blijft de informele geldstroom onzichtbaar. Niet alleen onderzoekers hebben uiteenlopende definities van geldovermakingen. Ook respondenten hebben verschillende opvattingen over wat wel en geen geldovermakingen zijn. Uit onderzoek van Rubio (2003) blijkt bijvoorbeeld dat respondenten het geld dat zij aan familieleden geven, niet als geldovermaking beschouwen. Ook tijdens mijn interviews blijkt dat respondenten uiteenlopende opvattingen hebben over wat het begrip geldovermaking omvat. Sommige gesprekpartners ontkennen dat zij geld overmaken maar, zo blijkt later, hebben wel een rekening in Marokko waar zij regelmatig geld op storten. Vragen over frequentie en omvang van geldovermakingen leveren niet vanzelfsprekend betrouwbare resultaten op. Dit onderzoek maakt wel inzichtelijk welke persoonlijke omstandigheden en overwegingen betrekking hebben op het zenden van geld naar Marokko. De diversiteit in geldovermakingen – in bestemmingen en in manieren waarop geld van Marokkaanse Nederlanders in Marokko komt – illustreer ik aan de hand van uitspraken van respondenten.

Er zijn verbanden tussen het migratiemotief van Marokkaanse Nederlan-

ders en hun transnationale activiteiten. Voor Marokkaanse arbeidsmigranten, die initieel naar Marokko terug zouden keren, staat het onderhouden van familieleden en het sparen voor bijvoorbeeld de bouw van een huis, centraal. Hafid (65) vertelt dat hij zijn moeder in Marokko financieel ondersteunt: "Kijk, dat is waarom ik naar het buitenland ben gekomen. Om mijn ouders te helpen."

Voor de respondenten die als arbeidsmigrant naar Nederland kwamen, is het vanzelfsprekend om geld naar familieleden in Marokko over te maken. Marokkaanse Nederlanders die in Nederland zijn geboren, hebben daarentegen geen migratiemotieven die de transnationale activiteiten bepalen. Het zenden van geld door Marokkaanse Nederlanders die in Nederland geboren zijn gebeurt nog wel, maar deze handeling is minder vanzelfsprekend dan deze is voor Marokkaanse arbeidsmigranten. Samira zegt dat haar ouders "elke cent naar Marokko stuurden". Zij stuurt nu geen geld en haar moeder spreekt haar aan op een gebrek aan solidariteit. Een vergelijkbare situatie schetst Soufian.

> Soufian (25 jaar): "Ja ik stuur geld naar mijn oma in Marokko. Om haar min of meer te verzorgen. Met de hele familie sturen we geld op. En het grappige is dat, soms dan vergeten we het wel eens, dan zegt mijn vader: 'Hé, moet ik het nu weer zeggen dat jullie geld moeten opsturen?' En dan geeft hij ook aan: 'Vroeger zorgde ik in mijn eentje voor vijftien mensen en jullie met vijftienen kunnen niet voor één persoon zorgen.'"

Dit voorbeeld illustreert dat voor Marokkaanse Nederlanders die in Nederland zijn geboren het sturen van geld eerder een bijzaak in hun leven is. Dit in tegenstelling tot het belang dat arbeidsmigranten aan het overmaken van geld hechten. Als argument om geen geld naar Marokko over te maken, zegt Samuel, die in Nederland is geboren, dat hij geen directe familieleden heeft.

> Samuel (27 jaar): "Geld overmaken naar Marokko? Ik maak geen geld over, absoluut niet en ik neem ook geen cadeautjes mee. Ik heb rigoureus gebroken met die traditie. Het zijn niet mijn directe relaties, geen broer, vader of moeder. En ik wil ook niet in dezelfde valkuil gaan. Mijn ouders waarschuwen hier ook voor. Mijn vader zegt: 'Als je iets wil geven, een aalmoes, doe dat via mij. Dan gaat niemand op jouw bijdrage rekenen.' Het is een bewuste keuze."

De overwegingen van respondenten lijken de aanname van de Marokkaanse overheid, dat geldovermakingen afnemen naarmate directe familiebanden verdwijnen, te ondersteunen.

Wanneer respondenten directe familieleden in Marokko hebben, bepalen

voornamelijk de economische omstandigheden van familieleden in Marokko en de eigen financiële middelen de frequentie en de grootte van de geldovermakingen. Wanneer de economische situatie van familieleden in Marokko goed is, "weinig economische noodzaak", "hoge functionarissen bij de Marokkaanse overheid", "zij hebben een vast inkomen", maken respondenten geen geld naar familieleden over. Wanneer respondenten daarentegen ervaren dat hun familieleden financiële problemen hebben of in armoedige omstandigheden leven, zijn zij eerder geneigd dit wel te doen.

> Ayoub (35 jaar): "Als mijn moeder [naar Marokko] gaat dan geef ik haar geld. Als je ziet hoe mijn oma woont en ze is ook hartpatiënt. […] Het is geen verplichting, maar ik heb altijd zoiets van, ik heb het veel beter dan zij daar. Zeker beter dan mijn oma die, als je binnenkomt, de kakkerlakken tegen de muur heeft aan lopen."

Het eigen inkomen is bepalend voor zenden van geld (SCP en CBS, 2006; Rubio, 2004). Dat de economische positie van Marokkaanse Nederlanders van invloed is op het zenden van geld, blijkt duidelijk uit de situatie van Hasna. Hasna is 42 jaar en een alleenstaande moeder van twee kinderen. Zij heeft op het moment dat ik haar spreek geen baan. Wanneer ik haar vraag of zij geld naar Marokko overmaakt, antwoordt ze: "Geld zenden? Mijn familie [MK: in Marokko] stuurt míj geld." Wanneer één van haar familieleden naar Nederland komt, neemt diegene geld voor haar mee. Dit voorbeeld laat zien dat de financiële situatie van zowel de familieleden in Nederland als in Marokko een rol speelt in het wel of niet zenden van geld en in de richting van de geldstroom.

Hoewel bovenstaand voorbeeld van Hasna illustreert hoe geldovermakingen afhankelijk zijn van de financiële situatie van respondenten en van hun familieleden, is Hasna de enige respondent die geld ontvangt van haar familieleden in Marokko. Hasna is echter niet de enige die weinig financiële middelen heeft. Wat echter vaker voorkomt, is dat respondenten die lage inkomsten hebben, niettemin geld geven aan familieleden in Marokko. De slechte levensomstandigheden en het plichtsgevoel voor ouders te zorgen, wegen zwaarder dan de eigen beperkte middelen.

> Hind (51 jaar): "Ik werkte van maandag tot en met zaterdag voor 500 gulden. Daarvan ging 200 gulden naar mijn vader. 100 gulden om mijn man te helpen met huur en eten. En 200 gulden voor spullen: voor vakantie, kleren voor broers en zussen. […] Nu [MK: krijgt] mijn moeder nog, af en toe. Nu hebben wij ook niet veel geld meer. Zij krijgt 200 per maand van mijn vaders pensioen en met vakantie kleren enzo. Wij komen ook tekort. Maar toch, het is mijn moeder. Ik niet eten, zij wel. Ik geen nieuwe kleren, zij wel. Het is mijn moeder."

Hind spreekt gebrekking Nederlands. Gedurende het interview spreekt zij vooral over problemen met haar drugsverslaafde zoon. Ondanks haar eigen problemen, is het financieel ondersteunen van haar moeder voor haar vanzelfsprekend. Meerdere respondenten ervaren het als een plicht (financieel) te zorgen voor hun ouders.

Doordat de bestedingsruimte van de meeste Marokkaanse Nederlanders de afgelopen decennia toenam, zal, zodra men geld stuurt, de omvang hiervan toenemen (CBS, 2013).[21]

3.1.1 Armoede en solidariteit

Ook zonder directe familieleden blijken Marokkaanse Nederlanders geld te geven aan Marokkanen. Respondenten maken niet alleen geld over naar familieleden, maar geven ook aan minder welvarende Marokkanen. De Marokkaanse overheid heeft geen sociaal vangnet en Marokkanen zijn hierdoor aangewezen op hun eigen netwerk, waar Marokkanen in het buitenland onderdeel van uitmaken. Wanneer er bijvoorbeeld medische kosten zijn, doen Marokkanen regelmatig een beroep op Marokkanen in het buitenland. Dit gebeurt onder andere door het sturen van e-mail en sms-berichten met daarin de vraag bij te dragen aan het bekostigen van een operatie. Een belangrijke beweegreden voor het zenden van geld zijn de ziektekosten die Marokkanen moeten maken. Dit blijkt uit het volgende citaat waarin Ilias zegt alleen geld over te maken wanneer mensen ziek zijn.

> Ilias (52 jaar): "Ik doe dat niet. Nee, af en toe. Als mijn moeder ziek is of de [MK: andere] mensen. Tijdje terug heb ik dat gedaan omdat mijn moeder heel ziek was en zij had een paar maanden een bedrag nodig. Nou mijn broer en mijn zusjes die geven allemaal, dus ik geef ook."

Uit de verwijzing van Ilias naar zijn broer en zusjes, die ook allemaal geven, blijkt een vorm van gewoonte en sociale druk om geld te geven. Najib, op zijn vijftiende

21 http://statline.cbs.nl Tabel: Gemiddeld inkomen; personen in particuliere huishoudens naar kenmerken, 7 november 2012.

naar Nederland gekomen, verwoordt dit duidelijk:

> Najib (40 jaar): "Het sturen van geld is een plicht. Ten eerste omdat je in een sociale omgeving bent opgegroeid. Ten tweede, als moslim zijnde, gaat een bepaald procent van je inkomen naar armen."

De armoede, het gebrek aan een sociaal vangnet vanuit de overheid, en de religieuze plicht geld te geven, zijn motivaties om ook wanneer men geen familieleden in Marokko heeft, geld over te maken of mee te nemen naar Marokko.

Daarbij zijn er ook Marokkaanse Nederlanders die geld overmaken voor eigen gebruik. Respondenten gebruiken het geld onder andere om hun repatriëringsverzekering te betalen. Wanneer Marokkaanse Nederlanders in Marokko begraven willen worden, is het gebruikelijk een repatriëringsverzekering af te sluiten.[22] Voor het afsluiten van deze verzekering heeft men een rekening bij een Marokkaanse bank nodig. Ook gebruiken Marokkaanse Nederlanders deze rekening om voor zichzelf geld te sparen voor het verblijf in Marokko en voor het kopen van een woning of een stuk grond in Marokko.

3.1.2 Marokkaanse bank

Vanuit Nederland kunnen respondenten geld naar Marokko overmaken, het geld zelf meenemen of het geld aan iemand meegeven naar Marokko. De Marokkaanse overheid faciliteert het overmaken van geld naar Marokko via Marokkaanse banken. Respondenten zijn verdeeld over het gebruik maken van de Marokkaanse bank. Volgens sommige respondenten is het makkelijker en goedkoper geld via een Marokkaanse bank over te maken. Deze respondenten maken gebruik van de faciliteiten van de Marokkaanse overheid omdat deze aansluiten bij hun wensen.

Volgens anderen brengt het overmaken via de bank extra kosten met zich mee. Er zijn enkele respondenten die de diensten van de Marokkaanse banken wantrouwen en hierdoor geen gebruik maken van de Marokkaanse bank. In de volgende paragrafen beschrijf ik de beeldvorming van respondenten over Marokkaanse banken.

22 Dat Marokkaanse Nederlanders hiervoor voornamelijk gebruik maken van 'Marokkaanse faciliteiten' bevestigt een medewerker van coöperatie DELA. Zij hebben slechts enkele Nederlanders die in het buitenland begraven willen worden. Cijfers hierover zijn helaas niet beschikbaar. Voor deze klanten heeft de uitvaartverzekering geen totaalpakket. Zij moeten bijvoorbeeld zelf nog hun vlucht regelen. De medewerker benadrukt dat Nederlanders die in het buitenland begraven willen worden veelal gebruik maken van eigen instanties (telefonisch gesprek op 29 juli 2011 en mailcontact op 17 mei 2013).

Respondenten herkennen dat de Marokkaanse banken een belangrijk overheidsinstrument zijn in de implementatie van het beleid. Yassin vertelt over de repatriëringsverzekering die hij bij een Marokkaanse bank heeft afgesloten. Volgens hem is deze regeling onderdeel van het Marokkaanse beleid voor Marokkanen in het buitenland. "Om die band tussen Marokkanen in de wereld te waarborgen, worden dat soort dingen geregeld door de overheid."

Eén van de respondenten spreekt zijn wantrouwen ten aanzien van de Marokkaanse bank in Nederland uit. Volgens Hakim hebben Marokkaanse banken een sterke relatie met de Marokkaanse overheid. Hij informeerde bij een Marokkaanse bank waar een vriend van hem werkt naar de mogelijkheden een huis in Marokko te kopen. Daar kreeg hij te horen dat hij voor het afsluiten van een hypotheek de bankafschriften van zichzelf en zijn vrouw van de afgelopen zes maanden moest overhandigen. "Dat kan gewoon niet het belang van alleen de bank zelf zijn. De Marokkaanse overheid heeft voor 50, 60 procent aandelen in de banken." Hakim wantrouwt de hoeveelheid informatie die hij moet afgeven om van een dienst van de Marokkaanse bank gebruik te maken. Zijn wens om een huis in Marokko te kopen, weegt niet op tegen de weerstand die hij voelt om in ruil daarvoor de Marokkaanse bank, en volgens hem daarmee de Marokkaanse overheid, inzicht te verschaffen in zijn financiële situatie.

Iemand als Anass daarentegen, maakt bewust regelmatig geld over naar zijn rekening in Marokko. Hij noemt zichzelf een "snelle jongen" uit de commerciële wereld. Hij wil later graag een huis kopen of een project opzetten in Marokko.

> Anass (28 jaar): "Ik kom zelf uit de commerciële wereld en ik weet dat voor de lange termijn, stel voor je wilt gaan investeren in Marokko, een vakantiehuisje of iets anders en je hebt een bepaalde verbintenis met een bank en je stuurt daar met regelmaat geld naar toe, dan zijn ze ook wat opener naar jou toe voor financiering en dergelijke."

Anass heeft het idee dat wanneer hij later in Marokko wil investeren, dit makkelijker zal verlopen wanneer hij nu zijn bereidheid ten aanzien van de Marokkaanse bank laat zien.

Beide respondenten, Hakim en Annas, menen dat het openen van en het storten op een rekening bij een Marokkaanse bank, verdere consequenties heeft. Hakim vraagt zich af wat er met zijn persoonlijke gegevens gebeurt en kan de gevolgen van het afgeven van de persoonlijke informatie niet overzien. Anass schat de consequenties van het opbouwen van een persoonlijke relatie voor zijn toekomst als positief in.

Samenvatting
Doordat het gemiddelde inkomen van Marokkaanse Nederlanders is toegenomen en zij Marokkanen ook financieel ondersteunen wanneer zij geen directe familie in Marokko hebben, neemt het totaal bedrag aan geldovermakingen niet direct af. Hierdoor blijven de geldovermakingen van Marokkaanse Nederlanders een belangrijke inkomstenbron voor de Marokkaanse overheid en blijft de relatie met Marokkaanse Nederlanders van belang voor de Marokkaanse economie.

Marokkaanse Nederlanders maken regelmatig geld over naar Marokko. Hoewel dit overeenkomt met een van de beleidsdoelen van de Marokkaanse overheid, is dit beleid niet leidend in het handelen van Marokkaanse Nederlanders. Allerlei andere factoren, waaronder armoede, sociale druk en eigen economische middelen, zijn van grotere invloed. Afhankelijk van eigen belangen en wensen maken Marokkaanse Nederlanders gebruik van de faciliteiten van de Marokkaanse overheid. De Marokkaanse overheid beïnvloedt het zenden van geld door Marokkaanse Nederlanders dus niet direct. Wel koppelen respondenten de armoede en het gebrek aan een sociaal vangnet aan het bestuur van de Marokkaanse overheid. De verwachting is dat zolang de armoede blijft en Marokkanen geen sociaal vangnet hebben, Marokkanen in het buitenland dit economische gat blijven vullen.

3.2 Ontmoetingsplaats: toerisme

Marokkanen in het buitenland keren regelmatig terug naar Marokko (Collyer ea, 2009; Observatoire du Tourisme). Wanneer respondenten naar Marokko reizen, bezoeken zij veelal familieleden. Respondenten beperken zich echter niet tot de regio waar familieleden wonen en bezoeken ook andere plaatsen in Marokko.

> Amin (30 jaar): "Vroeger gingen we altijd op vakantie gewoon met mijn ouders zeg maar. Toen gingen we echt naar het platteland waar we vandaan komen. De oorsprong. En later ben ik zelf vaker naar Marokko gegaan ook om projecten daar op te zetten."

Zowel de eerste als tweede generatie respondenten combineert tijdens hun terugkeer naar Marokko het weerzien van familie met het reizen naar andere regio's. Met name nieuwe migranten en tweede-generatie migranten reizen door heel Marokko en spenderen meer tijd in de kustplaatsen van het land (de Haas, 2007a:37).
Dat respondenten niet alleen naar de regio's gaan waar familieleden wonen, blijkt ook uit de locaties waar respondenten een woning kopen of willen kopen. De huizen van respondenten staan in de meeste gevallen niet in het dorp of de stad bij fami-

lieleden die daar nog wonen. Toerisme van Marokkanen in het buitenland is dus niet alleen afhankelijk van familieleden in Marokko en zal voorlopig een belangrijke bron van inkomsten voor Marokko blijven vormen.

De Marokkaanse overheid heeft voor Marokkanen in het buitenland die terugkeren zelfs een speciaal welkomstbeleid. Twee aspecten van het welkomstbeleid zijn van belang. Ten eerste illustreert het de omslag in de manier waarop de Marokkaanse overheid Marokkanen in het buitenland sinds enkele decennia benadert. Ten tweede maakt het welkomstbeleid inzichtelijk dat bij de uitvoering van het Marokkaanse overheidsbeleid verschillende instituties betrokken zijn.

3.2.1 Welkomstbeleid

Voor de meeste respondenten werd Marokko als vakantieland het afgelopen decennium toegankelijker. Tickets zijn goedkoper en afstanden zijn sneller te overbruggen. Dit met het resultaat dat Marokkaanse Nederlanders vaker en voor kortere periodes naar Marokko gaan.

> Anass (28 jaar): "De afstand is veel korter. Vroeger was het een hele happening om op vakantie te gaan naar Marokko. Dan keek je er echt naar uit, naar de zomer. Je leefde er echt naartoe. Je kreeg de kriebels in je buik in april, mei, richting de zomervakantie. En nu is het zo, als ik er zin in heb, kan ik bijvoorbeeld hier een vliegtuig pakken. Low budget en je bent er zo. Dus die afstanden zijn heel klein geworden."

Respondenten ervaren een andere houding van de Marokkaanse overheid ten aanzien van Marokkanen in het buitenland. Dit komt door de aangelegde faciliteiten voor terugkerende Marokkanen in het buitenland en de verbeterde omgang met overheidsfunctionarissen bij de douane, politie en overheidsinstellingen. Dina vergelijkt de hedendaagse situatie met een aantal jaren geleden.

> Dina (39 jaar): "Vroeger scheet iedereen drie kleuren in zijn broek als je door de douane moest. Was altijd ellende. En het is nog steeds niet honderd procent hoor, maar ze laten je meer met rust. En vroeger werd je helemaal doorgelicht. Dan moest je weer geld betalen aan weet ik veel wie. [...] Ik heb het over vijftien jaar geleden of meer. Altijd ellende bij de douane en ontzettend slechte omstandigheden. Dan kwam je van die boot en dan rijen, weet je wel, filevorming. En er waren geen toiletten, geen voorzieningen en alles kwam binnen via die oude haven in Tanger en dat was echt een zooi. Tegenwoordig hebben ze dus parkeerplekken gecreëerd met wc-blokken en zo, waar mensen kunnen uitrusten na die lange reis. […] Daar hangen dan borden met 'welkom Marokkaanse onderdanen in het buitenland'"

Het merendeel van de respondenten is positief over de veranderingen en beschrijft hoe lange wachtrijen en intimidatie bij de douane voorbij zijn.

De veranderde houding van Marokkaanse autoriteiten ten aanzien van Marokkanen in het buitenland is dusdanig dat sommige respondenten stellen inmiddels een voorkeursbehandeling ten opzichte van Marokkanen in Marokko te ervaren. Respondenten noemen voorbeelden waarbij politieagenten overtredingen van Marokkanen in het buitenland door de vingers zien. Daarbij krijgen Marokkanen in het buitenland vaak voorrang bij Marokkaanse overheidsinstellingen.

> Esma (31 jaar): "Wanneer ik bijvoorbeeld naar Rabat ga dan zou ik als Marokkaanse Nederlander voorrang krijgen omdat ik maar een korte tijd heb om mijn zaken te regelen. […] Ik vind het prima. Je kan er niet omheen. Ik ben daar geboren dus ik moet die handeling ook verrichten. Om te trouwen moet ik zoveel dingen regelen. Daar heb ik maar drie weken, dan zeg je nou ja daar heb ik geen zin in. Ik wil het gewoon sneller. Natuurlijk vinden de Marokkanen die daar zijn het niet leuk, dat begrijp ik ook. [MK: "Wat vinden ze niet leuk?"] Dat er gewoon een voorkeursbehandeling is. Een andere politiek […] dat jouw administraties met een beetje snelheid geholpen worden. […] Of soms bij iets verkeerds, dat je gewoon een stoplicht negeert, je geen boete krijgt omdat je gewoon een soort investering voor die mensen bent."

Toen de ouders van Esma naar Nederland migreerden, bleef zij tot haar zestiende bij haar opa en oma in Marokko wonen. Haar opa "was heel rijk". Zij zegt dat zij in Marokko leefde als een prinses. Uit bovenstaand citaat blijkt dat Esma zich bewust is van de voorkeursbehandeling. Wanneer zij burgerzaken in Marokko moet regelen en relatief kort in Marokko is, vindt zij het redelijk dat Marokkaanse overheidsfunctionarissen haar sneller helpen. Dat agenten Marokkanen in het buitenland eerder door laten rijden, legitimeert zij door te zeggen dat de Marokkanen in het buitenland investeren in Marokko.

Er zijn ook respondenten die afwijzend spreken over het welkomstbeleid. Zij noemen het een schijn van verandering. "Vroeger waren ze bij de douane direct, nu draaien ze erom heen dat ze geld willen zien", aldus Anissa. Anissa kwam op negentienjarige leeftijd naar Nederland. Haar vader migreerde al eerder als gastarbeider naar Nederland vanuit een dorp in Nador. Nador, een provincie waar een groot deel van de Marokkaanse Nederlanders vandaan komt, is gelegen in het Rifgebergte in het noorden van Marokko. Anissa is zeer kritisch ten aanzien van de nieuwe koning en de ontwikkelingen in Marokko.

De regio van herkomst is voor sommige respondenten bepalend voor hun houding ten aanzien van de Marokkaanse overheid. Dit komt deels door politieke ervaringen met onderdrukking en achterstelling in het Rifgebergte en ten aanzien van Berberse talen en culturele uitingen. Daarnaast blijkt ook de confrontatie met armoede of welvaart in Marokko van invloed op de beeldvorming over het functioneren van de Marokkaanse overheid.

3.2.2 Marokkaans territorium: Nederlandse houding, Marokkaans spel

In 2011 telden Marokkaanse autoriteiten 523.033 toeristen vanuit Nederland. Aangenomen kan worden dat iets minder dan de helft bestaat uit Marokkaanse Nederlanders.[23] Een deel hiervan bestaat uit oudere Marokkaanse Nederlanders die een aantal maanden per jaar in Marokko doorbrengen terwijl zij hun officiële verblijf in Nederland houden (De Bree ea, 2010:490). Doordat veel Marokkaanse Nederlanders regelmatig naar Marokko terugkeren, speelt in de relatie tussen de Marokkaanse overheid en Marokkaanse Nederlanders de interactie op het Marokkaanse territorium een rol. Tijdens hun verblijf in Marokko krijgen respondenten herhaaldelijk te maken met Marokkaanse overheidsfunctionarissen. In de ontmoetingen met overheidsfunctionarissen is 'corruptie' een belangrijk onderdeel voor Marokkaanse Nederlanders. Wat respondenten met corruptie bedoelen, varieert. Een "kop koffie" voor een agent, het betalen van een bedrag om eerder aan de beurt te komen, een extra bedrag om een vergunning te krijgen en "met steekpenningen de wetten omzeilen", zijn allemaal handelingen die respondenten als corruptie omschrijven.

Hoe gaan respondenten om met corruptie in de ontmoetingen met Marokkaanse overheidsfunctionarissen? De volgende citaten beschrijven de overwegingen van twee van hen.

> Anass (28 jaar): "Vaak willen politieagenten gewoon een kopje koffie. Die corruptie zit er echt ingebakken, dat kun je niet eruit halen. En wij gaan er ook heel makkelijk mee om. Je staat voor een keuze, wil je 40 euro boete, dus de volle pond, betalen of wil je de 5 euro. Gun je dat die meneer die 8 of 10 uur in de in de hete zon staat? Ja en dan geef je toch maar die 5 euro."

23 Zie voor uitleg van deze aanname paragraaf 2.2.1 Belang: economische banden.

> Esma (31 jaar): "Als ik naar een overheidsinstantie ga dan zit je zo lang in de rij daar en dan denk je van ik ga niet mee doen aan dat, wanneer je zeg maar als je even geld geeft dat je dan snel geholpen wordt […] Maar ja dan sta je in de zomer en dan is het een klein bureau dan zegt mijn tante van nou, als we hem even 5 euro geven, dan ben je zo geholpen. Maar nee ik sta braaf in de rij. Maar ja, op een gegeven moment denk je, weet je wat, geef maar die 5 euro, ik ben het hier zat."

Hoe respondenten reageren, verschilt per situatie en is afhankelijk van de belangen van de respondenten. Soufian vertelt hoe hij zich verzet tegen "de gewoonte van overheidsfunctionarissen in Marokko om geld te vragen". In Marokko hield een politieagent hem onterecht aan. Omdat hij weigerde te betalen, moest hij mee naar het politiebureau waar hij de baas van de politieagent te spreken kreeg.

> Soufian (25 jaar): "Ik ga mee naar het politie bureau en ik zeg 'wat is er aan de hand?' Zegt de baas van de politieagent: 'Ja je hebt een stopteken genegeerd.' Ik zo 'nee hoor, ik ben gestopt. Een agent vraagt mij om geld. Dat kan toch niet?' De baas van de politieagent zegt, 'ja dat kan wel, want ik stuur hem om geld te verdienen, maar ik zeg tegen hem, overdrijf niet. Maar wat hij nu heeft gedaan, hij heeft overdreven.' Nou toen was ik er helemaal klaar mee. Ik zeg 'ja sorry, maar dat kan niet hoor.' De baas van de politieagent zegt 'ja dat is Marokko jongen. Jullie in Nederland zijn anders gewend.'"

Op een ander moment houdt een Marokkaanse politieagent Soufian aan terwijl hij geen geldig rijbewijs bij zich heeft.

> Soufian (25 jaar): "Op een gegeven moment had een agent ons aangehouden. Ik had mijn rijbewijs niet bij me, was ik vergeten in Nederland. Het rijbewijs was gekopieerd en gefaxt naar mij toe. Dus ik had een fax. […] Die agent zat echt moeilijk te doen. 'Ja ik wil je rijbewijs.' Ja ik zeg, 'hier heb je een kopie.' 'Ja nee dan gaan we de auto meenemen.' Hij [MK: zijn reisgenoot uit Nederland] raakte helemaal in paniek. Ik zeg tegen mijn vriend 'rustig aan, ik heb een ander rijbewijs.' Hij [MK: de reisgenoot] vraagt 'wat voor rijbewijs heb je dan?' 'Ik heb 50 dirham hier.' Ik zeg tegen die agent 'hier heb je mijn andere rijbewijs.'"

Dit voorbeeld is illustratief voor de ambivalente houding die Marokkaanse Nederlanders ten aanzien van Marokkaanse autoriteiten hebben. Soufian die zich in de eerste situatie verzet tegen corrupte omgangsvormen, zet deze omgangsvorm in de tweede situatie zelf voort. Afhankelijk van hun belangen verzetten respondenten zich enerzijds tegen omgangsvormen van Marokkaanse autoriteiten, anderzijds gaan zij hierin mee.

Samenvatting

Toerisme is een van de zes beleidsterreinen van de Marokkaanse overheid. Op dit terrein herkennen respondenten het meest duidelijk dat de Marokkaanse overheid hen de afgelopen jaren anders benadert. Bij respondenten verminderde de angstcultuur ten aanzien van Marokkaanse autoriteiten en respondenten beseffen zich dat zij "belangrijk zijn voor Marokko". Doordat veel Marokkaanse Nederlanders regelmatig terugkeren, blijft het Marokkaanse territorium van belang in de relatie tussen Marokko en haar extraterritoriale burgers.

3.3 Ontmoetingsplaats: investeren

In het derde beleidsdoel van de Marokkaanse overheid beschouwt zij Marokkanen in het buitenland als 'ondernemers' en als 'ontwikkelingswerkers'. De Marokkaanse overheid presenteert Marokko als een land met investeringsmogelijkheden en gunstige belastingregelingen om een bedrijf te beginnen. Ontwikkelingswerkers zouden met projecten de toegang tot sociale, educatieve en sanitaire voorzieningen in Marokko moeten vergroten. Hebben Marokkaanse Nederlanders ervaringen met het beleid van de Marokkaanse overheid om investeringen en ontwikkelingswerk te stimuleren? Wat zijn de percepties van Marokkaanse Nederlanders ten aanzien van de ontwikkelingen in Marokko? Nemen Marokkanen in het buitenland Marokko serieus als investeringsland?

3.3.1 Ondernemen en ontwikkelingsprojecten

Bijna alle respondenten of de ouders van respondenten hebben een huis in Marokko, veel van hen hebben ontwikkelingsprojecten daar en twee respondenten zetten samen een bedrijf op in Marokko. In hoeverre krijgen de respondenten met hun projecten te maken met de Marokkaanse overheid?

Respondenten ervaren dat de Marokkaanse overheid het kopen van een woning in Marokko stimuleert. Het tegen een "aardig prijsje een huis kunnen kopen" en de organisatie van vastgoedbeurzen, zijn volgens Samira bedoeld om de betrokkenheid met Marokko te vergroten. Yassin noemt in onderstaand citaat de rol van de Marokkaanse bank in de aankoop van een huis:

> Yassin (35 jaar): "Je krijgt makkelijk geld van de bank in Marokko. Het is grappig, als je gewoon een Europees paspoort hebt, kun je daar een huis kopen. Echt alles kan je van de overheid krijgen. Omdat ze volgens mij denken dat de meeste Marokkaanse Europeanen echt veel geld hebben. Maar dat levert soms problemen op, financiële problemen. Sommige mensen kunnen die lening niet terugbetalen, dat gebeurt ook."

Het kopen van een woning in Marokko is voor veel respondenten vanzelfsprekend, ongeacht of zij een goede economische positie hebben. De meeste respondenten hebben hiervoor praktische motieven. Wanneer respondenten voor een aantal weken op vakantie naar Marokko gaan, willen zij niet de gehele periode bij familie logeren.

> Anass (28 jaar): "Vastgoed is nu heel aantrekkelijk in Marokko en dat biedt kansen om daar te investeren. […] Het is niet het idee dat we uit commercieel belang of financieel belang daar investeren en uiteindelijk met het geld dat we daaraan kunnen verdienen hier in Nederland gaan investeren. Er kunnen zich altijd situaties voordoen dat het noodzakelijk is dat je je investeringen omzet in liquide middelen en dan het geld hiernaartoe overmaakt. Maar dat is niet het doel. Uiteindelijk is het gewoon voor een bepaalde band te houden met het land van je ouders. […] Geld in steen is lastig om terug te krijgen, maar laat ik het zo zeggen het idee bij de meeste Marokkanen is al het geld dat daar naartoe gaat, komt niet terug."

Geen van de respondenten zegt een huis te kopen om met die investering geld te verdienen. Het kopen van een woning in Marokko door Marokkanen in het buitenland gebeurt eerder uit praktische overwegingen, het vergroten van aanzien en vanuit een gevoel van emotionele verbondenheid met Marokko (Khachani, 2009:1614).

Meerdere respondenten vertellen mij dat zij het geld dat op hun Marokkaanse bankrekening staat, niet naar Nederland kunnen overmaken. Soufian en Amir, de twee respondenten die bezig waren met investeringen in Marokko, hadden een constructie om via Zweden hun geld alsnog naar Nederland te krijgen. En het geld dat Hasna van haar familie in Marokko krijgt, neemt een familielid persoonlijk mee naar Nederland. Een medewerker van een Marokkaanse bank in Nederland bevestigt dat het overmaken van geld vanuit Marokko naar Nederland via een gewone rekening niet kan. Hij legt uit dat de bank twee andersoortige rekeningen heeft, bijvoorbeeld een voor internationale bedrijven, waarbij het geld overmaken vanuit Marokko wel mogelijk is.

Respondenten met een project in Marokko hebben wisselende ervaringen met de Marokkaanse overheid. Amin vertelt dat hij voor een van zijn projecten –

een dorp aansluiten op het elektriciteitsnet – "vijftien brieven naar Rabat stuurde, naar allerlei ministeries, ambassades en het stroombedrijf". Via bemiddeling tussen de betrokken partijen voorzag hij het dorp uiteindelijk van stroom. Amin had de Marokkaanse overheid nodig om zijn project uit te voeren. Uit de vele contactpogingen blijkt dat de Marokkaanse overheid in dit ontwikkelingsproject geen actieve of stimulerende bijdrage leverde.

Samira heeft een vergelijkbare ervaring met de Marokkaanse overheid. Zij ging tijdens het opzetten van een ontwikkelingsproject naar het Marokkaanse consulaat in Nederland. De medewerkers van de Marokkaanse consulaire dienst ontvingen haar hartelijk. Samira vertelt dat zij een goed gesprek hadden, maar dat dit uiteindelijk niet leidde tot een concrete samenwerking of financiële ondersteuning. Volgens Samira "draait het bij de Marokkaanse overheid meer om woorden dan om actie".

Deze twee voorbeelden illustreren dat de Marokkaanse overheidsinstanties de beleidsdoelen in praktijk niet altijd actief uitvoeren. Mogelijk komt dit door de slechte samenwerking tussen instanties, gebrekkige middelen voor de uitvoering en tegenstrijdige belangen van overheidsinstanties. De Marokkaanse overheid als geheel kan investeringen in ontwikkelingsprojecten willen bevorderen, maar consulaire diensten hebben mogelijk meer baat bij ondernemingsprojecten dan bij meewerken aan een ontwikkelingsproject.

Esma vertelt over een ontwikkelingsproject dat zij vanuit haar werk opzet. Zij werken samen met lokale Marokkaanse partners en kiezen er bewust voor om niet met de Marokkaanse overheid samen te werken.

> Esma (31 jaar): "Bewust voor die onafhankelijkheid gekozen. [MK: "Kun je dat uitleggen?"] Nou het is met name hoe wij [bedrijfsnaam] werken in het buitenland. We hebben bijvoorbeeld een project lopen in Kroatië en we hebben daar goede ervaring mee. Wanneer je werkt met de instanties die onafhankelijk zijn van de overheid, dan zie je meer resultaten en dan raak je de doelgroep meer. Wanneer je met de overheidsinstanties werkt, blijft het op dat niveau en dan daalt het niet."

In de ontwikkelingsprojecten van Marokkaanse Nederlanders lijkt de rol van de Marokkaanse overheid beperkt. Meerdere respondenten verwijzen naar de hulpacties van Marokkaanse Nederlanders die op gang kwamen als reactie op de aardbeving in de omgeving van Al Hoceima in 2004. Met dit voorbeeld benadrukken zij zonder de Marokkaanse overheid te handelen.

3.3.2 Kansrijk Marokko?

De visies van respondenten ten aanzien van de investeringsmogelijkheden in Marokko lopen ver uiteen. Aan de ene kant ervaren respondenten dat Marokko vooruitgaat door bouwprojecten, verbeterde wegen en openbaar vervoer. Aan de andere kant schetsen respondenten een beeld van blijvende armoede en onderontwikkeling. Amin beschrijft beide kanten:

> Amin (30 jaar): "Marokko is heel erg veel veranderd sinds het aantreden van die koning [MK: Mohammed VI in 1999]. Ik heb dingen fysiek zien veranderen gewoon. Dat is heel positief, maar mensen willen misschien meer. Er is nog steeds werkloosheid in Marokko. Er wordt veel te weinig geïnvesteerd in de zorg. Ziekenhuizen zijn echt heel erg slecht. Universiteiten hebben een heel klein budget waar ze mee moeten draaien. Dat zijn hele kwalijke zaken. Er wordt alleen maar geïnvesteerd in sectoren waaraan te verdienen valt: de industrie, het toerisme en de infrastructuur."

Door de grote en regiogebonden verschillen in welvaart, varieert het beeld dat respondenten over ontwikkelingen in Marokko hebben. Anass vindt dat het goed gaat met Marokko en vertelt onder andere over de nieuwe haven in Tanger. Op een ander moment tijdens het interview heeft hij het over de "verloedering" van het geboortedorp van zijn ouders.

> Anass (28 jaar): [MK: "Je zei net dat [naam geboortedorp ouders] achteruit gaat. En in het begin van dit gesprek zei je Marokko is 'opkomend'. Kun je mij dat uitleggen?"] "Ja, ik kan althans niet verklaren waarom [naam geboortedorp ouders] echt het buitenbeentje is geworden. De regering concentreert zich veel meer op steden als Tanger. Tanger is echt een knooppunt. Het is de poort van Afrika, maar ook de weg naar Europa. Logistiek en infrastructuur zijn goed. Er is een luchthaven, een toeristische haven en een vissershaven. En nu is er ook nog een grote logistieke haven gebouwd, Port Med. Een gigaproject. Ja dat biedt heel veel werkgelegenheid, dus het trekt ook mensen uit die andere steden daar naartoe. […] Dus het trekt heel veel mensen weg naar het noordelijk gebied. Ja en [naam geboortedorp ouders] dat is dan echt het zwarte schaap."

Het bovenstaande citaat laat de regioafhankelijke ontwikkeling in Marokko zien. Anass werkt in de commerciële wereld en legt tijdens het interview de nadruk op de ontwikkelingen in Marokko en de investeringsmogelijkheden die Marokko biedt. Esma groeide op bij een rijke familie in Marokko. Zoals meerdere respondenten legt ook zij de nadruk op de positieve veranderingen in Marokko na het aantreden van

de Marokkaanse koning Mohammed VI.

> Esma (31 jaar): "Marokkanen zijn nu toch een beetje trots op Marokko. […] In Marokko ben je eigenlijk vrij, dat is echt mijn conclusie, in Marokko ben je echt vrij. Vrij in alles, in religie, in doen, bezittingen en iets ondernemen."

Het beeld dat Marokko veranderde door het aantreden van de nieuwe koning, roept bij andere respondenten juist weerstand op. Twee vrouwen, Dina en Anissa, laten zich hierover expliciet uit. Dina is hoogopgeleid en is opgegroeid in een middenklasse familie in Fez. Anissa is analfabeet en opgegroeid in een klein dorp in de provincie Nador. Volgens deze vrouwen zit er een behoorlijke keerzijde aan de rijkdom van een relatief kleine groep in Marokko.

> Dina (39 jaar): "Alles is er, maar ja daar gaat het niet om. Het gaat erom dat je echt waarachtig vrij kunt zijn en dat is daar niet. Ik vind dat die vrijheid ook voor iedereen toegankelijk moet zijn. Los of je geld hebt. In Marokko, als je geen geld hebt, nou ja dan kun je het vergeten. Of als je vrouw bent. Vrouw en geen geld, nou dan ben je helemaal onderaan de ladder."

> Anissa (40 jaar): "Marokko is een mooi land, maar alleen voor vakantie. Marokko voor altijd is ook mooi, maar alleen als je geld hebt. Dan kun je lekker eten en doen wat je wilt, anders is het heel moeilijk."

Uit de interviews blijkt dat de ervaringen die respondenten in Marokko hebben, bepalen hoe zij de ontwikkelingen in Marokko beoordelen. Respondenten die tijdens hun verblijf in Marokko met armoede in aanraking komen, bekijken de ontwikkelingen in Marokko met argwaan. Daarentegen zijn diegenen die in mindere mate met armoede in aanraking komen, positiever over de ontwikkelingen in Marokko.

In de beeldvorming over de ontwikkelingen in Marokko spelen ook de verschillen tussen de eerste en de tweede generatie een rol. De respondenten van de tweede generatie, die Marokko voornamelijk kennen als vakantieland, hebben over het algemeen een rooskleuriger beeld van de ontwikkelingen in Marokko. "In de zomervakantie is alles prachtig", aldus de 27-jarige jongerenwerker Nabil. Dat jongeren zich vooral richten op de kansen in Marokko, komt volgens hem Amir doordat jongeren niet "de erfenis van het verleden" hebben. Om uit te leggen wat hij bedoelt, vertelt hij een anekdote. Amir was met zijn vader op familiebezoek in Marokko en zag dat in het dorp van zijn familie elektriciteit was aangelegd.

> Amir (23 jaar): "Ik zei toen van 'Paps, kijk onze koning is goed bezig. Echt centrales en elektriciteit in ons dorp.' Toen begon mijn vader heel flauw te lachen. 'Zij hebben wel elektriciteit, maar elektriciteit moet wel betaald worden. Dus in plaats van dat ze voor elektriciteit zorgen, zouden ze beter een fabriek daar kunnen oprichten, waardoor mensen daar gaan werken en inkomstenbronnen hebben.'"

Dit voorbeeld laat zien dat jongeren die opgroeiden in Nederland op basis van andere ervaringen een relatie met Marokko en Marokkaanse autoriteiten opbouwen dan Marokkaanse Nederlanders die opgroeiden in Marokko. Marokkaanse Nederlanders die opgroeiden in Marokko, hebben veelal ervaringen in Marokko onder het regime van koning Hassan II. De erfenis waar Amir het over heeft, is een verwijzing naar de 'Jaren van Lood': het repressieve bestuur van koning Hassan II van begin jaren '70 tot begin jaren '90. Alle respondenten die in Nederland opgroeiden, bezochten Marokko. Het beeld dat zij van Marokko hebben, baseren zij op een tijdelijk verblijf. In de meeste gevallen zijn dat vakanties, voor sommige respondenten ook reizen voor het opzetten van projecten of investeringen.

Amin, een van de respondenten die in Nederland opgroeide, zegt over de ontwikkelingen in Marokko: "we zijn op de helft". Hij ziet verbeteringen en zegt tegelijkertijd, "maar we zijn er nog niet". Deze uitspraak illustreert dat respondenten niet alleen ofwel de verbeteringen ofwel de onderontwikkeling kunnen zien, maar hier ook een tussenweg in vinden.

Wat blijkt is dat de beeldvorming over de situatie in Marokko voor respondenten het functioneren van de Marokkaanse overheid weerspiegelt. Wanneer respondenten vaker in aanraking komen met armoede, zullen zij eerder de Marokkaanse overheid als slecht functionerend beschouwen dan wanneer respondenten voornamelijk de infrastructurele ontwikkelingen en investeringsmogelijkheden van Marokko zien.

3.3.3 Bijeenkomsten: netwerk en geld

Volgens respondenten heeft de Marokkaanse overheid een intensiever contact met Marokkanen in Frankrijk en Spanje dan met de Marokkanen in Nederland. Yassin verklaart dit door een geproblematiseerde verhouding tussen Nederland en Marokko.

> Yassin (35 jaar): "Door de commotie in Nederland over dat de Nederlandse politiek het niet leuk vindt dat Marokko zich hier in Nederland met de Marokkanen bemoeit, proberen ze Nederland te vermijden. Wat je gewoon ziet bijvoorbeeld dat in Frankrijk heel veel workshops georganiseerd worden, bijvoorbeeld over vastgoed voor Marokkanen die in Marokko willen investeren, maar dat zie je in Nederland niet. […] De Franse overheid vindt dat niet erg, maar de Nederlandse overheid vindt dat erg."

Hoewel projecten en informatiebijeenkomsten van de Marokkaanse overheid zich volgens respondenten concentreren in Frankrijk, organiseert de Marokkaanse overheid wel degelijk bijeenkomsten in Nederland. Volgens respondenten richt de Marokkaanse overheid zich hierbij met name op jongeren en hoogopgeleiden.

Tijdens een bijeenkomst in 2011 met de Marokkaanse minister Ameur voor Marokkanen in het Buitenland, vertellen jonge Marokkaanse Nederlanders waarom zij aanwezig zijn. Hoofdzakelijk komen Marokkaanse Nederlanders omdat zij een project in Marokko willen opzetten. Eén van de aanwezigen wil een project voor gehandicapten in Marokko van de grond krijgen. Na afloop van de plenaire bijeenkomst heeft hij een afspraak met de minister. Voor deze informant is het contact met de minister onmisbaar in de realisatie van zijn project.

Op basis van gesprekken met respondenten en eigen observaties ontstaat het beeld dat respondenten 'flirten' met de Marokkaanse overheid. Zij laten zich graag fêteren, maar gaan uiteindelijk niet daadwerkelijk ondernemen in Marokko. Hierbij merk ik een aantrekken en afstoten van contacten met Marokkaanse autoriteiten. Dit spel illustreer ik aan de hand van mijn observaties tijdens de bijeenkomst met minister Ameur in Amsterdam op 17 maart 2011.

In de conferentiezaal waren de tafels feestelijk gedekt en werden er hapjes en drankjes rondgedeeld. Toen de minister met zijn presentatie begon, bleef het rumoerig in de zaal en kreeg hij niet de volledige aandacht. Mensen bleven met elkaar spreken en de gespreksleider sprak de aanwezigen uiteindelijk streng toe. Aan het einde van de presentatie van de minister klonk applaus. Achter mij maakte een Marokkaanse Nederlander rond de vijfentwintig jaar de opmerking: "meeklappen jongens, anders komen we Marokko niet in".

Na afloop van het plenaire gedeelte, gebeurde er in mijn ogen wat onverwachts. Het voorheen kritische publiek drong zichzelf zo dicht mogelijk naar de minister. Het was alsof de aanwezige Marokkaanse Nederlanders een groot popartiest aanbeden. Dit voorbeeld illustreert nogmaals de ambivalente houding van Marokkaanse Nederlanders ten aanzien van Marokkaanse autoriteiten.

De contacten met Marokkaanse autoriteiten zijn voor veel respondenten essentieel wanneer zij in Marokko willen ondernemen. 'Het hebben van geld en een netwerk, daar gaat het om in Marokko'. Het gaat hierbij om een netwerk van mensen met hoge functies en contacten bij de (lokale) Marokkaanse overheid.

> Ilias (52 jaar): "Ja ik heb heel veel contacten, hoog en laag. [MK: "Hoog en laag?"] Nou door een ruzie over mijn stichting moest ik toch, net als hier in Nederland even over spreken. Over fondsen met de gouverneur bijvoorbeeld. Daar is geld voor een fonds en dan ga je naar hem, en dan ga je met hem praten en dingen. Want hij is de baas. Dus ja, dat bedoel ik met hoog en laag. Van weeskinderen tot de gouverneur. Groot verschil. Ik heb nog geen contact met de minister in Marokko. Ik hoop ook nooit."

Meerdere respondenten verwijzen naar structuren van 'corruptie' en 'vriendjespolitiek' in de Marokkaanse samenleving. Deze structuren belemmeren investeringen van Marokkaanse Nederlanders in Marokko.

Nabil werkt met Marokkaans-Nederlandse jongeren. Ik spreek met hem over de kansen die Marokko biedt voor deze jongeren. Hij zegt dat corruptie en bureaucratie kansen in de weg staan. "De jongeren blijken veel meer Nederlander te zijn." In Marokko worden volgens hem "dingen niet afgemaakt, het is chaotisch, onzeker en de prijs-kwaliteitverhouding is slecht". Verscheidene medewerkers van de Nederlandse ambassade in Rabat bevestigen dit beeld. Ook taal, het gebrek aan een goede beheersing van het Arabisch en Frans, vormt een barrière voor de Marokkaans-Nederlandse ondernemers.

Najib (40) onderzocht voor zichzelf de investeringsmogelijkheden in Marokko. Volgens hem is het "klimaat niet gunstig, er is een andere ethiek en omkoperij". Hij vroeg zichzelf af of hij zijn tegoeden aan Marokko kon toevertrouwen. "Nee, nu nog niet. Ze hebben daar de zaken nog niet voor elkaar. Bij alles is het 'hoeveel schuift het?'" Het is volgens hem een illusie dat Marokkanen in het buitenland Marokko structureel kunnen veranderen. "Wij kunnen centjes meenemen, maar dat is niet voldoende om het volk op andere voet te krijgen."

3.3.4 Marokkaans-Nederlandse projecten

Meerdere respondenten menen dat zij, door projecten in Marokko op te zetten, de positie van Marokkaanse Nederlanders in Nederland verbeteren. Daarbij hopen zij dat ontwikkeling in Marokko resulteert in een positievere beeldvorming over Marokko en het Marokkaan zijn. Ook volgens Achmed (50) dragen ontwikkelingsprojecten bij aan een "trots gevoel" over Marokko. Hij organiseert in samenwerking met

Stichting Hassan II reizen voor Marokkaanse Nederlanders naar Marokko. Tijdens een reis gaan de deelnemers voornamelijk naar de stedelijke gebieden en bezoeken zij diverse ontwikkelingsprojecten. "Het gaat beter met de Marokkaanse gemeenschap als het beter gaat met Marokko", aldus Achmed.

Amin vertelt over verschillende ontwikkelingsprojecten die hij opzette in Marokko. Zijn betrokkenheid bij Marokko kwam voort uit een zoektocht naar zijn identiteit. Op school in Nederland confronteerden medeleerlingen hem met de vraag waar hij vandaan kwam en wie hij was. Door zich te verdiepen in de geschiedenis en culturen van Marokko kon hij beter omgaan met deze vragen. Amin is niet de enige bij wie het opzetten van een project in Marokko ruimte geeft aan het tegelijkertijd Marokkaans en Nederlands zijn.

Anass denkt dat het politieke klimaat in Nederland de reacties van Marokkaanse Nederlanders op het Marokkaanse overheidsbeleid beïnvloedt.

> Anass (28 jaar): "Ik kan me goed voorstellen dat voor andere Marokkanen het land waarin zij geboren zijn – en dan bedoel ik Nederland – steeds minder hun plek wordt. Marokko die ziet juist potentie in de Marokkaan buiten Marokko. En die zal daar altijd op blijven mikken. Van ja je bent ook Marokkaan. Investeren in Marokko is heel aantrekkelijk gemaakt. Je hebt hele goede fiscale regelingen de eerste vijf jaar als je daar gaat investeren. […] Nu het politieke klimaat [in Nederland] er is, zullen de Marokkanen die zien dat Marokko een toereikende hand biedt daar eerder op in gaan en daar meer gebruik van maken."

Een reikende hand van Marokko zal volgens Anass een groter effect hebben wanneer Marokkaanse Nederlanders zich niet thuis voelen in Nederland. Bij Ayoub is dit het geval. Ayoub voelt zich niet thuis in Nederland en wil zo snel mogelijk naar Marokko migreren. Hij construeert Marokko als een land dat hem kansen biedt.

> Ayoub (35 jaar): "Weet je in Marokko is het gewoon heel anders leven. Het loopt wel een beetje achter enzo maar de laatste keer dat ik in Marokko ben geweest, is het wel echt een heel stuk veranderd gewoon. Stuk moderner […] Ik zie in ieder geval niet zo veel acceptgiro's in de bus komen daar als hier."

Bovenstaand citaat illustreert het weinig reële beeld dat hij van een leven in Marokko heeft. De acceptgiro's die hij niet ziet in Marokko illustreren het droombeeld van Marokkaanse Nederlanders over Marokko wanneer zij alleen gedurende de zomer terugkeren. Tijdens mijn onderzoek heb ik meerdere jongeren informeel gesproken die "liever vandaag dan morgen" naar Marokko willen migreren. Volgens Nabil, de

jongerenwerker, is het een illusie dat Marokko voor jongeren meer te bieden heeft dan Nederland. “Er zijn kansen in Marokko, maar het is belangrijk voor jongeren om te weten dat als ze het in Nederland niet redden, ze het ook in Marokko niet redden.”

Samenvatting
Marokkaanse Nederlanders doen verschillende investeringen in Marokko. De belangrijkste investeringen zijn in onroerend goed. Daarnaast hebben meerdere respondenten ontwikkelingsprojecten. Hoewel het stimuleren van ontwikkelingsprojecten een van de beleidsdoeleinden van de Marokkaanse overheid is, blijkt zij hier nauwelijks actief beleid voor te voeren. Ondernemingen van Marokkaanse Nederlanders komen door barrières in taal, de juiste contacten en matige investeringscondities minder van de grond. In de ontmoetingen met de bank, het consulaat en met ambtenaren tijdens publieke bijeenkomsten blijken persoonlijke contacten en het opbouwen van een band van groot belang. Respondenten zijn zich sterk bewust van de verschillen tussen Nederland en Marokko en laten hun manier van handelen hierdoor beïnvloeden.

Respondenten hebben, afhankelijk van hun persoonlijke ervaringen in Marokko, een beeld van Marokko als ontwikkelingsland of als potentieel land om te ondernemen. Regio van herkomst en generatie hebben invloed op de beeldvorming over de Marokkaanse overheid en het verloop van de ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid. Voor sommige respondenten geeft hun positie in Nederland aanleiding tot het opzetten van een project in Marokko. Het is voor hen een manier om uiting te geven aan het ‘Marokkaan’ zijn in Nederland.

3.4 Economische ontmoetingen: percepties, ervaring en reacties

Om de ontmoetingen tussen de Marokkaanse overheid en Marokkaanse Nederlanders te duiden, is het van belang te begrijpen welke percepties, ervaringen en reacties Marokkaanse Nederlanders ten aanzien van de Marokkaanse overheid hebben. Zien zij de overheid als een bondgenoot die hen begeleid in transnationale economische activiteiten als het zenden van geld en het kopen van een huis? Of hebben zij een wantrouwende houding ten aanzien van de belangen en instrumenten van de Marokkaanse overheid? Wie behoren volgens hen tot de Marokkaanse overheid? En hoe reageren zij op initiatieven van de Marokkaanse overheid?

3.4.1 Percepties: "Marokko denkt alleen aan geld"

In de wisselwerking tussen de Marokkaanse overheid en Marokkaanse Nederlanders op het economische terrein, benoemen de Marokkaanse Nederlanders voornamelijk de belangen van de Marokkaanse overheid. Hun eigen doelen op het economisch terrein blijven in de gesprekken onderbelicht. De economische belangen van de Marokkaanse overheid zijn voor respondenten zodanig evident, dat volgens hen ook initiatieven die niet direct aansturen op het overmaken of investeren van geld, zich niettemin richten op het in stand houden van de economische verbintenis van Marokkanen in het buitenland met Marokko. Als voorbeeld noemen respondenten de Raad van Schriftgeleerden voor Europa en de Koninklijke adviesraad van Marokkanen in het buitenland. Respondenten menen dat de Marokkaanse overheid door middel van deze instituten de relaties met Marokkanen in het buitenland wil versterken, met als doel de geldovermakingen te behouden. Een ander voorbeeld is het beleidsplan van het ministerie van Marokkanen in het Buitenland waarin het beleidsdoel is Marokkanen in het buitenland te laten 'wortelen' in het land van vestiging zonder te 'ontwortelen' van Marokko. Ook dit beleidsonderdeel, dat de integratie in het land van vestiging aanmoedigt, bestempelen meerdere respondenten als onderdeel van het economische eigenbelang van de Marokkaanse overheid. Wanneer Marokkanen in het buitenland immers een goede sociale en economische positie hebben, kan dit ten goede komen aan de Marokkaanse belangen.

Er is sprake van een als kritisch te omschrijven houding van Marokkaanse Nederlanders ten opzichte van de Marokkaanse overheid, die enkel op geld uit zou zijn. Respondenten begrijpen dat de Marokkaanse overheid baat heeft bij de inkomsten die Marokkanen in het buitenland genereren, maar storen zich eraan dat Marokko hen voornamelijk als geldbron ziet en als zodanig behandelt. In de woorden van Hafid:

> Hafid (65 jaar): "De Marokkaanse overheid is geïnteresseerd in het geld dat mensen naar Marokko brengen. Daar zijn ze heel goed in geïnteresseerd trouwens. […] Alleen moet zij niet alleen een euroteken in hun hoofd, in hun oren of in hun ogen zien. Nee, wij zijn mensen."

Meerdere respondenten benoemen dat zij niet willen dat de Marokkaanse overheid hen alleen als "euroteken" of "melkkoe" ziet. Ook volgens Said (37) bestaan de relaties van de Marokkaanse overheid met Marokkanen in het buitenland in de basis uit het economische eigenbelang van de Marokkaanse overheid en is er een gebrek aan

betrokkenheid bij Marokkanen in het buitenland.

Opvallend hierbij is dat de regionale welvaartsverschillen een rol spelen in het perspectief van Marokkaanse Nederlanders. Said vindt dat de Marokkaanse overheid de Marokkanen in het buitenland met een Berber achtergrond benadeelt. Hij benadrukt dat hij geen politiek actieve Berber is. Hij zegt dat hoewel "de Berbers de grootste inkomstenbron vormen", de Marokkaanse overheid hen niet tegemoet komt. Als voorbeeld noemt hij het ontbreken van overheidsinformatie in het Berbers.

Iskander (2010) signaleert eenzelfde proces op een structureler niveau en beschrijft hoe de Marokkaanse overheid de tegoeden van Marokkanen in het buitenland gebruikt voor investeringen. De Marokkaanse staatsbank investeert echter nauwelijks in de rurale herkomstgemeenschappen van migranten en begunstigt de reeds geïndustrialiseerde kuststeden in plaats van het onderontwikkelde binnenland (Iskander, 2010b:308).

Hoewel Said zelf geen geld naar Marokko overmaakt, vormt het feit dat andere Marokkaanse Nederlanders voor een omvangrijke geldstroom zorgen een reden voor hem om een meer betrokken houding van de Marokkaanse overheid te verwachten. Omdat Berbers volgens Said het meeste geld naar Marokko overmaken, mag de Marokkaanse overheid hen, bijvoorbeeld met informatie in de Berberse talen, tegemoet komen. Said meent dat de economische bijdrage die Marokkanen in het buitenland aan de economie van Marokko leveren, recht geeft op een tegenprestatie van de Marokkaanse overheid. De Marokkaanse overheid lijkt zich hiervan bewust te zijn. Anass vertelt hoe Marokkaanse ministers tijdens hun bezoeken aan Nederland keer op keer aan Marokkaanse Nederlanders vragen wat de Marokkaanse overheid voor Marokkanen in het buitenland kan betekenen. Desondanks verwachten respondenten weinig van onderhandelingen met de Marokkaanse overheid. Zij hebben weinig vertrouwen dat de Marokkaanse autoriteiten daadwerkelijk wat met de wensen van Marokkaanse Nederlanders zullen doen. Bij respondenten overheerst het beeld dat de Marokkaanse overheid in relatie met Marokkanen in het buitenland zich richt op het eigenbelang en dat eventuele tegemoetkomingen of concessies enkel bedoeld zijn om de nationale economische belangen veilig te stellen en niet om het welzijn van de desbetreffende personen daadwerkelijk te verbeteren.

3.4.2 Ervaringen met 'de Marokkaanse overheid'

Het is van belang te beseffen dat respondenten een brede invulling aan de term 'Marokkaanse overheid' geven. Met de term Marokkaanse overheid refereren respondenten niet alleen naar de Marokkaanse koning en de regering, maar ook naar overheidsfunctionarissen op de ambassade, de consulaten, bij de douane en de politie in Marokko. Wanneer Said zegt dat de Marokkaanse overheid Berbers achterstelt, illustreert hij dit door te zeggen dat *Royal Air Maroc* "allerlei talen hebben behalve Berbers". Said beschouwt de koninklijke luchtvaartmaatschappij als onderdeel van de Marokkaanse overheid. Zijn opvatting is illustratief voor de wijdverbreide beeldvorming onder Marokkaanse Nederlanders waarin de macht van de Marokkaanse overheid zich via een breed netwerk aan instituties en samenwerkingsverbanden manifesteert. "Alle grote bedrijven zijn in handen van de koninklijke familie", aldus Amin. Deze opvattingen komen overeen met de in hoofdstuk 2 beschreven betrokkenheid van een breed scala aan Marokkaanse bedrijven bij de uitvoering van het Marokkaanse overheidsbeleid.

Een vergelijkbaar voorbeeld blijkt uit de vraag van een Marokkaanse Nederlander tijdens een bijeenkomst met de minister van Marokkanen in het Buitenland. Hij verzocht de Marokkaanse minister de prijzen van boot- en vliegtickets naar Marokko te verlagen. Uit dit verzoek blijkt dat deze Marokkaanse Nederlander verwacht dat de Marokkaanse overheid verantwoordelijk is voor, of op zijn minst invloed heeft op de prijzen van boot- en vliegtickets.

Strijp (2007) beschrijft hoe Marokkaanse Nederlanders bij terugkeer in Marokko vanaf de douane tot in het huis van familieleden om geld worden gevraagd. Het is waarschijnlijk dat de dagelijkse ervaringen waarin Marokkaanse Nederlanders om geld worden gevraagd in Marokko bijdragen aan het beeld dat respondenten hebben van de Marokkaanse overheid.

Wat betreft de economische ontmoetingen concludeer ik dat respondenten een selectieve behandeling ervaren. In de ontmoetingen met de Marokkaanse overheid blijken persoonlijke contacten van groot belang. De Marokkaanse overheid voert geen generiek beleid. Persoonlijke kenmerken van respondenten beïnvloeden de manier waarop de Marokkaanse functionarissen met hen omgaan. Najib (40) is zelf hoogopgeleid en wanneer een medewerker van het Marokkaanse consulaat zijn opleiding op zijn identiteitskaart ziet staan, bekijken Marokkaanse overheidsfunctionarissen hem met andere ogen en behandelen zij hem vriendelijker. Het tegenover-

gestelde gebeurt ook. Hasna, een werkloze, alleenstaande moeder is eenmaal door een vriendin met een hoge functie in Nederland uitgenodigd op een feest bij het Marokkaanse consulaat. Hoewel de vriendin nog steeds een welkome gast is op de feesten, heeft Hasna tot haar teleurstelling nooit meer een uitnodiging ontvangen. Ook ervaren respondenten dat zij op het consulaat extra lang moeten wachten wanneer zij daar niemand kennen.

De selectieve uitvoering van het beleid, maakt dat het voor respondenten onduidelijk is wat zij op welk moment van de Marokkaanse overheid kunnen verwachten. Er zijn geen vaste procedures zoals respondenten dat in Nederland wel ervaren. Meerdere respondenten verwijzen naar het "nummertje trekken" in Nederland.

> Dina (39 jaar): "Het is niet zoals hier dat je een nummertje trekt, een rij en netjes. Je op je beurt wacht. Het is vaak gewoon echt chaos. En een mannetje hier en een mannetje daar."

> Soufian (25 jaar): "Kijk in Nederland is het gewoon zo dat wanneer ik bijvoorbeeld een rijbewijs, een paspoort of een identiteitskaart nodig heb, ik stap het gemeentehuis binnen, ik trek een nummertje, wacht op mijn beurt, het nummertje komt in beeld, ik ga naar de desbetreffende baliemedewerker, medewerkster. Ik zeg goh meneer, mevrouw mijn paspoort is verlopen en die kom ik vernieuwen. Is goed, nou ok, pasfoto's, ja die heb ik. Pasfoto's, wil je hier even krabbelen, afrekenen. Je kunt hem volgende week ophalen. Als je dit in Marokko gaat doen, ja, dan voordat je het weet ben je een half jaar verder. Dan overdrijf ik niet. Maar als je iemand kent, dus een netwerk hebt in de organisatie of instantie, dan kan het zo zijn dat je hem binnen een paar dagen hebt.
> En waarom is dat? Marokko is een land van ik help jou en jij helpt mij. En dan spelen er privé en zakelijk belangen. Wat ik daarmee bedoel is mensen daar denken van ok hij werkt bij de gemeente, ik moet hem te vriend houden want misschien heb ik straks nog iets nodig. En die man van de gemeente of mevrouw van de gemeente die denkt ja, die meneer heeft een bakkerij en hij verkoopt brood, dus ik kan brood bij hem halen. En dat is een soort investering die beide partijen dan doen. In Nederland is dat niet zo. Regels zijn regels en wetgeving is wetgeving."

Dat er geen eenduidig beleid is en de uitvoering van het beleid mede afhankelijk is van de persoonlijke kenmerken en belangen van Marokkaanse Nederlanders, verklaart waarom respondenten uiteenlopende ervaringen hebben met de Marokkaanse overheid.

3.4.3 Reacties: eigen belangen en wensen

In de economische ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en Marokkaanse autoriteiten hebben respondenten verschillende houdingen. Hun eigen wensen en belangen zijn leidend in de contacten die zij aangaan. Dit geldt eveneens voor de keuze van welke overheidsfaciliteiten zij al dan niet gebruik maken. Sommige respondenten kiezen ervoor geen contact met de Marokkaanse overheid te willen. Een voorbeeld hiervan is de respondent die afziet van zijn wens een huis in Marokko te kopen, omdat hij zijn financiële gegevens niet aan de Marokkaanse bank wil overhandigen.

De meest voorkomende houding bij respondenten is het minimaal aangaan van contacten met Marokkaanse autoriteiten. De contacten met Marokkaanse autoriteiten beperken zich dan tot het gebruik van faciliteiten die tegemoet komen aan hun eigen belangen en wensen. Een voorbeeld is het openen van een Marokkaanse bankrekening om een repatriëringsverzekering af te sluiten. Deze respondenten vermijden ontmoetingen met de Marokkaanse overheid niet, maar beperken de relatie tot het strikt noodzakelijke.

In tegenstelling tot het noodzakelijke contact, investeren sommige Marokkaanse Nederlanders bewust in het opbouwen en onderhouden van een relatie met Marokkaanse overheidsfunctionarissen. Zij investeren bijvoorbeeld bewust regelmatig in contacten met medewerkers van een Marokkaanse bank. Hoewel dit op de korte termijn niet iets op hoeft te leveren, kunnen Marokkaanse Nederlanders op een later moment baat hebben bij een "goede relatie" met Marokkaanse autoriteiten.

Sommige activiteiten van Marokkaanse Nederlanders sluiten aan bij de beleidsterreinen van de Marokkaanse overheid. Hierbij valt te denken aan de geldovermakingen en de jaarlijkse zomerterugkeer. In deze categorie hoort ook het organiseren van netwerkbijeenkomsten. Door de vage grens tussen overheid en burger worden activiteiten van Marokkaanse Nederlanders die overeenkomen met Marokkaanse overheidsdoeleinden beschouwd als onderdeel van de Marokkaanse overheid. Een voorbeeld hiervan is het opbouwen van een (digitaal) netwerk van hoogopgeleide Marokkaanse Nederlanders.

Bekende Marokkaanse Nederlanders worden volgens Khalid, die werkzaam is voor een aantal Marokkaans-Nederlandse organisaties, betrokken bij het creëren van een netwerk van hoogopgeleide Marokkaanse Nederlanders.

> Khalid (36 jaar): "Ondernemers zijn gebaat bij het succesvol maken van hun eigen bedrijf en dat betekent dus relaties met iedereen. Dat zou ik ook misschien gedaan hebben, maar je ziet wel dat daar toch niet bepaald kritisch wordt gekeken naar bepaalde zaken. Ze bieden te gemakkelijk podium voor de Marokkaanse overheid in hun eigen lobby. Ze worden ook actief benaderd door de Marokkaanse overheid. [MK: "Wat bedoel je met actief?"] Nou in die zin van hoe kunnen wij jullie helpen om iets te betekenen voor jullie land Marokko. Jullie zijn de nieuwe ambassadeurs en je moet een goed verhaal naar voren brengen en via jullie misschien nog andere ondernemers interesseren voor Marokko, Nederlandse ondernemers. Het hoort bij die hele nationale sfeer van lobbyen."

Khalid stelt dat de netwerken van hoogopgeleide Marokkaanse Nederlanders een manier vormen waarop waardevolle contacten voor de Marokkaanse overheid zichtbaar worden. Marokkaanse Nederlanders die negatieve ervaringen hebben met de Marokkaanse overheid, bekritiseren dergelijke netwerkinitiatieven dan ook vanwege het samenvallen van activiteiten van Marokkaanse Nederlanders en beleidsdoelen van de Marokkaanse overheid. Doordat het beleid van de Marokkaanse overheid afhankelijk is van persoonlijke contacten, maakt deze overlapping de grens tussen overheid en Marokkaanse Nederlanders diffuus.

3.5 Economische ontmoetingen: conclusies

Voor het overmaken van geld door Marokkaanse Nederlanders speelt de Marokkaanse overheid geen leidende rol. Uit onderzoek blijkt dat familierelaties, voornamelijk directe familiebanden, essentieel zijn in het sturen van geld (Barendse ea, 2006; Nieuweboer, 2009; de Haas; 2007; Khachani, 2004; Rubio, 2004). Voor Marokkaanse Nederlanders spelen naast familierelaties andere motieven een belangrijke rol om geld naar Marokko over te blijven maken. Dit zijn de armoede, ziektekosten en eigen belangen in Marokko, waaronder onroerend goed. Dat armoede van grote invloed is op de geldovermakingen van Marokkaanse Nederlanders geldt ook voor de migranten en hun kinderen uit andere landen in Noord-Afrika en Sub-Sahara Afrika (Bollard ea, 2010).

Dat familierelaties en armoede belangrijke motieven vormen voor het overmaken van geld, betekent niet dat er geen ontmoeting met de Marokkaanse overheid plaatsvindt. Sommige Marokkaanse Nederlanders maken voor het overmaken van geld gebruik van Marokkaanse overheidsfaciliteiten, de Marokkaanse bank. Dit doen zij wanneer zij hier zelf baat bij hebben. Bijvoorbeeld wanneer zij een repatrieringsverzekering willen afsluiten of wanneer het goedkoper en veiliger is geld via

de Marokkaanse bank over te maken. De belangen van de Marokkaanse overheid komen op dit terrein deels overeen met de wensen van Marokkaanse Nederlanders.

Marokkaanse Nederlanders zijn echter niet verplicht gebruik te maken van een Marokkaanse bankrekening om geld naar Marokko over te maken. Zij kunnen het geld ook zelf meenemen of het geld overmaken via een Nederlandse bank. In vergelijking met Turkse, Surinaamse, Antilliaanse, Somalische en Ghanese Nederlanders maken Marokkaanse Nederlanders het minste gebruik van officiële kanalen om geld naar het land van (ouderlijke) herkomst over te maken. Volgens een onderzoek van de Consumentenbond (2005) neemt 46% van de Marokkaans-Nederlandse respondenten het geld zelf mee of geeft het aan een bekende mee naar Marokko (Dorscheidt & Nobelen, 2005). Dit in vergelijking met 33% van Turkse, 28% van de Surinaamse, 26% van de Antilliaanse, 32% van de Somalische en 24% van de Ghanese Nederlanders (Dortscheidt ea, 2005:23). Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat slechts 5% van de Marokkaans-Nederlandse respondenten gebruik maakt van een niet-Nederlandse bank om geld over te maken. Dit in tegenstelling tot de Turkse Nederlanders, van wie 52% geld overmaakt via een buitenlandse bank (Dortscheidt ea, 2005:30).

Toerisme, de tweede mogelijke ontmoetingsplaats, blijkt inderdaad een activiteit waarbij Marokkaanse Nederlanders in contact komen met Marokkaanse overheidsfunctionarissen. Marokkaanse Nederlanders keren regelmatig terug naar Marokko waar zij de Marokkaanse overheid onder andere ontmoeten bij de grensovergang, in het verkeer onderweg en bij de burgerlijke stand. Ook ervaren Marokkaanse Nederlanders tijdens de terugkeer dat de Marokkaanse overheid voor Marokkanen in het buitenland een zogenaamd welkomstbeleid voert. Door het welkomstbeleid ervaren respondenten dat de houding van de Marokkaanse overheid ten aanzien van Marokkanen in het buitenland het afgelopen decennia veranderd is. Ervaringen van intimidatie maken plaats voor voorkeursbehandelingen en speciale faciliteiten gericht op het optimaliseren van het verblijf van 'buitenlandse' Marokkanen in Marokko. Wat kenmerkend is voor de toeristische ontmoetingsplaats, is dat Marokkaanse Nederlanders en Marokkaanse overheidsfunctionarissen elkaar ontmoeten op Marokkaans territorium. Respondenten ervaren dat tijdens deze ontmoetingen Marokkaanse omgangsvormen leidend zijn.

De investeringen van Marokkaanse Nederlanders in Marokko vormen de laatste onderzochte economische ontmoetingsplaats. Door eenvoudig te verkrijgen hypotheken en door gunstige belastingtarieven maakt de Marokkaanse overheid het kopen van een woning en het ondernemen in Marokko aantrekkelijk. De vraag is in

welke mate dit soort regelingen van de Marokkaanse overheid effect hebben op Marokkaanse Nederlanders. Veel meer Marokkaanse Nederlanders hebben een huis in Marokko dan dat er bedrijven van Marokkaanse Nederlanders zijn.

Voor het handelen van Marokkaanse Nederlanders blijkt meer nodig dan alleen bepaalde regelingen van de Marokkaanse overheid. Marokkaanse Nederlanders kopen vooral een woning in Marokko uit praktische overwegingen. Respondenten zien veelal af van ondernemen in Marokko omdat het investeringsklimaat onvoldoende aansluit op hun wensen. Bij twee vergelijkbare regelingen blijkt dat andere factoren dan overheidsbeleid doorslaggevend zijn voor het handelen van Marokkaanse Nederlanders.

Taalbarrières en corruptie in Marokko vormen de grootste belemmeringen voor Marokkaanse Nederlanders om geld in een (commercieel) project in Marokko te investeren (de Haas, 2007a). De Marokkaanse overheid heeft een tweeslachtige houding ten aanzien van corruptie. Enerzijds heeft zij verscheidene programma's om corruptie tegen te werken, anderzijds zet de overheid het coöpteren van de ondernemingsklasse voort (Sater, 2010:106). Ook blijkt het hebben van de juiste persoonlijke contacten essentieel wanneer respondenten willen ondernemen in Marokko.

Hoewel in de beleidsplannen van de Marokkaanse overheid staat vermeld dat zij Marokkanen in het buitenland wil inzetten voor ontwikkelingsprojecten, is de houding van de Marokkaanse autoriteiten op dit gebied passief. Bij ontwikkelingsprojecten van respondenten is de samenwerking met de Marokkaanse overheid gering. Respondenten kiezen ervoor de ontwikkelingsprojecten dicht bij de doelgroep op te zetten en de Marokkaanse overheid hierbij zo weinig mogelijk te betrekken. Ook wanneer respondenten het contact met Marokkaanse autoriteiten opzoeken, resulteert dat niet vanzelfsprekend in (financiële) ondersteuning.

De grote verschillen in welvaart binnen Marokko hebben effect op de investeringen van Marokkaanse Nederlanders. Ervaringen in Marokko bepalen of Marokkaanse Nederlanders Marokko als ontwikkelingsland of potentieel investeringsland zien. Een ander opvallend element dat van invloed is op investeringen van Marokkaanse Nederlanders, is hun positie in Nederland. Ontwikkelingsprojecten zijn een mogelijkheid voor migranten en hun kinderen om hun 'transnationaliteit', in dit geval het 'Marokkaans zijn', houvast te geven (Lacroix, 2009:1674). Voor de tweede generatie is de transnationale ruimte niet bepaald door migratiemotief en lijkt het opzetten van een ontwikkelingsproject of bedrijf in Marokko één van de manieren om vorm te geven aan de relatie met Marokko.